Марія Краєва

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ОБРАЗУ ДОН ЖУАНА У ТВОРЧОСТІ ЖАНА БАТІСТА МОЛЬЄРА ТА ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Образ Дон Жуана – один з вічних образів світової літератури, який створювався на основі життєвого досвіду і матеріалу різних часових періодів. Дон Жуан – молодий спокусник зі знатної родини, який методично зваблював жінок із різних країв і майже одразу кидав їх, шукаючи нових пригод. Дон Жуан, Дон Ґуан, Дон Хуан, навіть Дон Джованні, – ім'я його змінювалось, але постійною прикметою залишалось іспанське походження, безвір'я та жахливий цинізм молодого героя.

Як зазначав Новохатський Д. І., «розвиток цього сюжету відбувався на тлі Середньовіччя, коли дуже сильними були позиції клерикальної літератури і як її складових – численних мораліте і містерій. Немає сумніву, що саме з них до донжуанівської теми проникла ідея відповідальності за свої гріхи, а як пряме її втілення – раптова смерть розпусника за допомогою «Божої руки». Синтез виявився настільки вдалим, що виник стійкий стрижень життя Дон Жуана: безтурботне дитинство – весела розбещена молодість – показово страшна загибель [7, 166].

Проблемою висвітлення і трактування образу Дон Жуана у світовій літературі займалися такі літературознавці, як Я. Розумний, Д. Новохатський, Л. Фурсова, Т. Тацій, І. Турянська, Ю. Шерех, А. Гозенпуд, С. Наумович, С. Чорній, О. Рисак та інші, але ця проблема є актуальною, оскільки цей образ щоразу постає перед нами в новому трактуванні. Це зумовлює, на наш погляд, різне трактування імпліцитного змісту твору.

У 1665 році Мольєр написав першу прозову комедію «Дон Жуан, або Кам'яний гість», використавши широко відомий сюжет про іспанського гульвісу Дона Хуана. Ось яким постає цей образ у Мольєра зі слів Сганарель: «...господар мій Дон Жуан – це найлютіший лиходій з усіх лиходіїв, яких носила на собі земля, скажений собака, диявол, турок, єретик, що не вірить ні в небо, ні в святих, ні в Бога, ні в чорта, що ціле життя своє живе, як паскудна тварюка, як епікурейський кабан, як справжній Сарданапал, що затуляє собі вуха, аби не слухати християнських напучень, і вважає дурницею все те, у що ми віримо… Взяти шлюб – для нього суща дрібниця!» [4, 126].

Дон Жуан не тільки спокушає жінок, він щоразу бере з ними шлюб, порушуючи чи не найважливіший закон християнської моралі про перелюб, відповідальність чоловіка за дружину. Це цинізм, святотатство у найвищому прояві.

Як стверджує Міщенко Л. І., «його не турбують скалічені долі та життя жінок, які стали жертвами, принесеними його ідолу – Насолоді. Він

не жаліє, не жалкує, не соромиться. Він не має совісті. Дон Жуан Мольєра – це не вільнодумець і герой, який утверджує право на щастя і насолоду життям, це образ французького аристократа-хижака [5, 45–46].

На нашу думку, Дон Жуан не стільки порушник суспільних норм, скільки втілення негативних сторін цих норм. Сама порочність його поведінки являється лише своєрідним виявленням порочності правлячих кіл.

На наш погляд, Дон Жуан вирішує виправити свої справи тим, що надягає маску святенника. Коли він починає входити в свою роль, Сганарель відчайдушно волає: «Що за бісівська манера говорити з'явилась у вас? Це гірше за все попереднє, як на мене, то краще б ви залишалися таким, яким були» [4, 180].

Беззаперечним, на нашу думку, залишається те, що Дон Жуан викривав пороки першого стану – дворянства. Викривальне значення мольєрівського героя здавалося таким небезпечним, що «Дон Жуан» був забороненою книгою понад 100 років.

Він вирішив удаватися до таких методів тому, що «тепер цього не соромляться: лицемірство – модний порок, а всі модні пороки визнаються за чесноти. Роль людини добрих правил – найкраща зі всіх ролей, які можна зіграти» [4, 177].

Порочність суспільства, його лицемірність та святенницьке прикриття релігією своїх відверто егоїстичних, найбільш аморальних та антисуспільних справ – ось що, на нашу думку, привело Дон Жуана до його безвір'я та його раціоналістичного практицизму.

Б. Р. Шалагінов зазначає, що «гра Дон Жуана з мертвим командором, ошатною статуєю – апогей тієї гри, яку веде герой на землі і готовий вести в інших світах. Невпинна гра, що не зазнавала ніяких утисків, – це глузування, яке пронизує все земне буття мольєрівського спокусника. Гра – його філософія, гра – засіб досягнення цілей, гра – насолода владою над тими, хто не причетний до вищої людської здатності створювати уявний світ, перетворюючи очевидне на неймовірне. Віддаючись виточеному лицемірству, створюючи гру на різних рівнях її існування, Дон Жуан агресивний та безоглядний. «Дон Жуан» – це комедія обмеженості людської долі, де гра може піднести високо, але не вище людської долі» [9, 241]. Дон Жуан своїм запрошенням до гри «оживляє» кам'яну статую, яка потиском кам'яної десниці поселяє закоренілого грішника в пеклі.

Через образ Дон Жуана Мольєр показує всі пороки аристократичного класу. Саме суспільство породило такого грішника. Матеріалізм та раціоналізм Дон Жуана слугували саме зриванню старих масок та утвердженню нових цінностей. У всьому цьому, ми думаємо, і полягає глибоко гуманістичний характер комедії Мольєра.

У квітні 1912 р. українську версію світової теми подає Леся Українка, написавши один із кращих своїх драматичних творів – «Камінний господар».

Твір Лесі Українки з'явився за часів післяреволюційної реакції, коли різного роду відступники, ренегати, колишні «лицарі волі» після поразки революції 1905 року зраджували ідеали, відступалися від своїх переконань, ставали слугами «камінного» суспільства, йшли на компроміс із совістю.

З листа до Агатангела Кримського: «Боже, прости мене і помилуй! Я написала «Дон Жуана»! Отого-таки самого, «всесвітнього і світового», не давши йому навіть ніякого псевдоніма. Правда, драма – знов-таки драма! – зветься «Камінний господар», бо ідея її – перемога камінного, консервативного принципу, втіленого в командорі, над роздвоєною душею гордої, егоїстичної жінки донни Анни, а через неї і над Дон Жуаном, «лицарем волі» [2, 335–336].

Леся Українка чи не перша в європейській літературі висловила власне жіноче ставлення до образу Дон Жуана. Її твір, який відрізняється від творів попередників і сучасників, називають найвищим втіленням донжуанівської теми у світовій літературі.У трактуванні образу Дон Жуана виявилась найбільша творча сміливість Лесі Українки-драматурга.

Як стверджує Ніколенко О. М., Леся Українка «не мала на меті додавати щось нового до усталеного в літературі типу Дон Жуана, хіба лише підкреслити анархічність його вдачі» [6, 103].

Ми вважаємо, що Дон Жуан не слабкодухий, він сміливий, навіть відчайдушний. На наших очах протягом шести картин розкривається показне «волелюбство» Дон Жуана. Леся Українка не лише акцентує увагу на анархічній вдачі Дон Жуана, а й розкриває його деградацію під впливом зовнішніх та внутрішніх камінних сил, які спіткали необачного шукача пригод на шляху до влади. Цей процес, на нашу думку, надто уважно дослідила Л. І. Міщенко, яка пише: «Протягом шести картин відбувається складний процес метаморфози. Позбавивши Дон Жуана романтичного ореолу і містичного нальоту, автор послідовно замасковує його фальшиве волелюбство, підкреслює анархізм, безпринципність, зраду ідеалам» [5, 245].

На нашу думку, далі самовпевненість героя поступово згасає, занепадає його воля, зростає прагнення кар'єри, влади над людьми; але «камінна одіж» підкоряє душу. Спочатку він вірить, що вирве Анну з «кам'яної змори силою любові»: «Сяя постать була мов буйна хвиля, а тепера подібна до тії каріатиди, що держить на собі тягар камінний. Кохана, скинь же з себе той тягар! Розбий камінну одіж!» [1, 237].

І після смерті командора він знову звертається до Анни, пропонуючи втікати з ним: «Дивую, для чого вам сі пута добровільні! Я думав – от уже розбився камінь, тягар упав, людина ожила! Та ні, ще наче ствердла та камінна одежа ваша...» [1, 243].

Але Анна не хоче поривати із суспільством, вона прагне досягти успіху, слави і влади, змушуючи інших служити її інтересам. Воля і влада – головні сфери інтересів для неї. Для Анни без влади немає свободи: «... Для гордої і владної душі життя і воля – на горі високій» [1, 255].

Дон Жуан врешті-решт переможений. На нашу думку, у Лесі Українки він стає жертвою не так жінки, як кар'єри, жадоба якої призводить його до закам'яніння. Прихильник «вільного Духа» перетворюється під впливом жінки на Кам'яного господаря. Останні слова Дон Жуана: «Де я? Мене нема... се він... камінний!» [1, 260]. За кар'єру, за плащ командора він проміняв свою волю, зрадив ідеалам, він кам'яніє, стає духовно мертвою людиною.

У листі до О. Кобилянської Лесі Українка наголошує, що Дон Жуан – «більше символ, ніж: жива людина» [3, 869]. Він символізує усе камінне, мертве вбиває живі сили, прагнення до волі, до краси, до повноцінного життя.

«Камінний господар» Лесі Українки – надбання нашої рідної літератури і водночас цілком оригінальне явище в світовій літературі. Вона створила не традиційну драму про кохання, а складний філософський твір, що порушує одвічні проблеми духовної свободи, влади, вірності і зради ідеалів.

Ознайомлення зі змалюванням образу Дон Жуана у творчості Жана Батіста Мольєра та Лесі Українки переконало, що звернення до легендарних образів ніколи не може бути копіюванням. Щоразу письменники інтерпретують їх, спираючись на головну рису героя (у даному разі – непостійність у почуттях), висвітлюючи проблеми свого часу.

Список використаних джерел:

1. Леся Українка. Зібрання творів: У 12-ти т. – К.: «Наукова думка», 1975–1979. – Т. 12. – 896 с.
2. Лист Лесі Українки до А. Кримського, 24 травня 1912, Кутаїсі // Леся Українка. Твори: У 10 т. – К., 1965. – Т. 10. – С. 335–336.
3. Лист Лесі Українки до О. Кобилянської, 20 квітня 1913 // Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка: Антологія життя і творчости. – Нью-Йорк, 1970. – С. 869.
4. Мольєр Ж. Б. Дон Жуан, чи Кам'яний гість / Вибрані комедії. – К.: Наукова думка, 1952. – 260 с.
5. Міщенко Л. І. Леся Українка: Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1986. – 303 с.
6. Ніколенко О. М. Бароко, класицизм, просвітництво. Література XVII–XVIII століть: Посібник для вчителя. – Харків: Веста: Ранок, 2003. – С. 96–109.
7. Новохатський Д. І. Слуга одного господаря? Основні сфери взаємодії образів Дон Жуана та його слуги // Гуманітарні науки. – 2003. – № 1. – С. 166–170.
8. Тацій Т. П., Турянська І. М. Трактування образу Дон Жуана в історичній легенді та французькій («Дон Жуан, або Кам'яний гість» Мольєра), англійській («Дон Жуан» Дж. Байрона) і українській

літературах («Кам’яний господар» Лесі Українки). Інтегрований урок // Всесвітня література у середніх навчальних закладах України. – 2003. – № 5. – С. 45–48.
9. Шалагінов Б. Р. Зарубіжна література від античності до початку XIX сторіччя. Історико-естетичний нарис. – К.: Академія, 2004. – С. 222–262.